

O KOGNITIVNOJ ETNOLINGVISTICI U SRBIJI

DEJAN AJDAČIĆ

University of Gdansk

ON COGNITIVE ETHNOLINGUISTICS IN SERBIA. A review of: Ristić, Stana & Ivana Lazić-Konjik. *A Cognitive Trend in Serbian Ethnolinguistics: Early Development and Current Issues*. Belgrade: SASA Institute for the Serbian Language, 2020, 401 pp. ISBN 978-86-82873-71-6. [In Serbian: Ristić, Stana & Ivana Lazić-Konjik. *Kognitivni pravac u srpskoj etnolingvistici – počeci razvoja i aktuelni problemi*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2020, 401 s.]

Keywords: Serbian language, ethnolinguistics, Stana Ristic, Ivana Lazić-Konjik

Stana Ristić i Ivana Lazić-Konjik leksikografi Instituta za srpski jezik Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU), saradnice i urednice *Rečnika srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* učestvovala su u višegodišnjem međunarodnom projektu istraživanja vrednosti Slovena i njihovih suseda, koji je vodio Ježi Bartminjski. Njihov doprinos projektu predstavljen je studijom *Dom w języku serbskim* u prvom tomu serije *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów pod redakcją Jerzego Bartmińskiego DOM* (LASiS 2015) koji su uredili Ježi Bartminjski, Ivona Bjelinjska-Gardel, Beata Živicka. Srpska verzija tog rada objavljena je u prvom tomu zbornika *O vrednostima u srpskom jeziku* (2015) urednika Dejana Ajdačića. Autorke su poznate slavistima i po drugim publikacijama, referatima na konferencijama i učešću u naučnom projektu sa kolegama iz Varšave. Njihova knjiga u izdanju Instituta za srpski jezik SANU predstavlja plod višegodišnjeg rada na polju kognitivne etnolingvistike. Većina radova je ranije bila objavljena na srpskom, ruskom ili poljskom jeziku, ali su za ovu priliku neki tekstovi doručeni i prošireni.

Autorke u uvodnom izlaganju pišu o dve škole etnolingvistike – ruskoj i poljskoj, odnosno moskovskoj i lublinskoj, a po utemeljiteljima, o školama Nikite i Svetlane Tolstoj i Ježija Bartminjskog. Iako su formulacije o osobenostima ovih škola pažljivo građene, ponegde je bilo moguće naglasiti i njihove srodnosti. U tako dvojno predstavljenom

etnolingvistici, u izvesnoj meri se zanemeruje *grana* etimološki akcentovanih istraživanja koju su zastupali Vladimir Toporov i Vjačeslav Ivanov, ili Aleksandar Lome, čije radove autorke pohvalno pominju. Povodom razvoja srpske etnolingvistike sredinom devedesetih godina, po načelima Nikite Tolstoja, ukazuje se na značaj godišnjaka *Kodovi slovenskih kultura*, kao i doprinosi terenskih istraživanja po etno dopunama lingvističkom upitniku Ane Plotnikove. Zapaža se rad Biljane Sikimić koja je uvela metode multimedijalnih zapisa sledeći anglosaksonsku antropološku lingvistiku. Ističu se i dijalektološki radovi Sofije Miloradović. Viđenje etnolingvistike Ranka Bugarskog navelo je autorke da navedu njegov dugačak citat kojim se ističu raznolikost i raznovrsnost etnolingvističkih pristupa. Prikazujući *meandriranje* srpskih proučavalaca u radovima koji se oslanjaju na etnolingvističke temelje, autorke ne pretenduju da istaknu neke zajedničke crte *srpske* škole, jer srpski lingvisti nisu izgradili svoj poseban model.

Kao bitnu tačku u formiranju kognitivne etnolingvističke paradigme u Srbiji sa razlogom se ističe prevod knjige Ježija Bartminjskog *Jezik – slika – svet* (2011) po inicijativi Dejana Ajdačića, posle čijeg objavljivanja se grupa lingvista – Marija Stefanović, Ivana Lazić-Konjik, Stana Ristić, Rajna Dragičević, Marijana Bogdanović i Dejan Ajdačić – okupila oko projekta EUROJOS. Kao dokaz prihvatanja etnolingvistike u Srbiji navodi se njeno unošenje u program studija u Kragujevcu i u Kosovskoj Mitrovici. Deo naslova knjige *počeci razvoja* sugeriše dobru budućnost ovog tipa istraživanja, a *aktuelni problemi* ukazuju na otvorena pitanja i mogućnosti daljeg bavljenja konceptima i stereotipima u jeziku.

Danas, kada etnolingvistika ima mnogo centara i kada se govori i o većem broju škola, slika o etnolingvistici se raspršuje, pa je sasvim svrsishodno i za čitaoca dovoljno određenje koje se koristi u knjizi *kognitivna etnolingvistika*. Autorke detaljno osvetljavaju stavove u diskusiji povodom završetka prvog ciklusa konferencija o vrednostima Slovena i njihovih suseda na skupu 2015. godine, koja je objavljena u časopisu *Etnolingwistyka* (t. 28, 2016). U knjizi autorki iz Beograda vidljive su sve vrline terminološki i metodološki razvijenog projekta EUROJOS. Autorke koriste pojmove kognitivne etnolingvistike iz studija Ježija Bartminjskog i drugih slavista. Činjenica da se kognitivna etnolingvistika, stvorena u Lublinu, proširila na mnoge, ponajviše slovenske zemlje, svedoči o nadržastanju lublinskih okvira u nadnacionalnu mrežu i prepoznatljivu paradigmu.

Odeljak o odnosima rečnika, leksikona i enciklopedije predstavlja doprinos autorki diskusiji o osobenostima ovih vidova sistematizacije znanja. Njihovo razmatranje ističe istorijske promene u načelima obrade Rečnika SANU u skladu sa lingvističkim znanjima epohe, dok analiza profila polisemne lekseme *dom* u srpskom jeziku, ukazuje na mogućnost povezivanja tradicionalnih leksikografskih dostignuća iz Rečnika SANU sa načelima kognitivne etnolingvistike.

U projektu EUROJOS su učestvovali filolozi iz različitih zemalja i akademskih tradicija, stoga je logično da, iako ih objedinjuju zajednička teoretska polazišta i načela, rad na različitim jezicima, u različitim akademskim tradicijama dozvoljava unošenje i ličnih stavova i tumačenja osobnosti različitih nacionalnih tradicija. Stana Ristić i Ivana Lazić su primenjujući pojmove Ježija Bartminjskog prihvatile i termin *stereotip* kao u jeziku ustaljenu predstavu, ali su ga i ograničile na *etničke predstave* a termin *koncept* primenjuju na univerzalne ključne pojmove (str. 86) čime slede i ideju Ježija Bartminjskog iz teksta o profilisanju, objavljenog na srpskom jeziku u zborniku *O vrednostima u srpskom jeziku 2* (2019).

Autorke u svojim brižljivo razvijenim analizama etničkih stereotipa i koncepata u savremenom srpskom jeziku koriste leksikografske izvore (razumljivo najtemeljnije, Rečnika SANU), publicističke i druge tekstove, podatke iz asocijativnih rečnika i anketa (S-A-T). One obrazlažu i osobene aspekte koji se jasnije uočavaju kod anketnih ispitivanja, ali upoređuju i podatke dobijene na osnovu jezičke građe iz različitih izvora. Autorke opisuju i stavove Ljudmile Popović koja je razvila svoj pristup stereotipima i njihovom odnosu prema prototipu i konceptu, oslanjajući se na anglosaksonske i ruske autore. Pod mentorstvom Ljudmile Popović je odbranjeno u Beogradu nekoliko disertacija o etničkim stereotipima, koje autorke pominju.

Zahvaljujući primeni šire prihvaćenih metoda kognitivne etnolingvistike, knjiga omogućava da se lako uoče osobnosti analiziranih etnostereotipa i koncepata u srpskom jeziku. Svoje stavove autorke dopunjavaju i saznanjima vanlingvističkih disciplina. Takva proširenja su najprisutnija u odeljku knjige posvećenom etničkim stereotipima i njihovom tumačenju sa stanovišta društvenih nauka. Stana Ristić i Ivana Lazić-Konjik upućuju na knjigu Srđana Radovića *Slika Evrope Istraživanje predstava o Evropi i Srbiji na početku XXI veka* i koriste njegove pojmove *reprezentacija, sistem reprezentacija i međudiskursivni odnosi*, kao i pojmove postokolonijalne teorije – *minstralizacija, samonipodaštavanje, samogzotizacija* i dr. U knjizi se navode i radovi srpskih sociologa o empirijskim istraživanjima stereotipa u Srbiji, po uzoru na istraživanja zapadnih autora, pa je moguće uporediti kako socijalni psiholozi – bez pozivanja na (etno)lingvistiku – tumače svoja anketna ispitivanja. Tako se sreću pojmovi *demistifikacija stereotipa, projektovani stereotipi, etnički narcizam, paranoja etničke grupe, etnička deluzija* i dr. Autorke obrazlažu i svoje kritičke zamerke na stavove Olivera Milosavljević koja smatra da ne postoje pozitivni stereotipi o drugima, i primećuju da Milosavljević precenjuje ulogu nacionalističkog pozicioniranja u formiranju stereotipa. Autorke proširuju domen stereotipa uključujući ideje ruskog filologa Igora Sternina o razlikama u komunikativnim situacijama.

U studiji *NAROD u srpskom jeziku*, polazište predstavlja studija Ježija Bartminjskog o profilima lekseme *narod* u poljskom jeziku i studija Milovana Radakovića o narodu

i naciji (2011). Autorke brojnim primerima potvrđuju semantičke profile analiziranih srpskih reči i zaključuju da je u poimanju govornika na srpskom jeziku u prvom planu zajednica, uz vrednovanje društvenih i državnih činilaca, dok je koncept u drugom planu. Govori se o različitim profilima *naroda*, na koje posebno ukazuju opozicije ove lekseme. Stana Ristić i Ivana Lazić-Konjik ističu i hiponimski odnos leksema *narod* i *nacija*, a potom i primere nejasne i terminološki neprecizne upotrebe reči *narod*, zbog *političkog lukavstva*, radi zloupotrebe ili kao odraz ranih faza razvoja političke misli, sledeći rad krakovskog slaviste Pjotra Mirohe.

Studija o autosteretipu Srba predstavlja lingvistički temeljno i uzorno mnoge aspekte kojima govornici srpskog jezika ukazuju na svoj odnos prema sopstvenom narodu i odnosu Srba prema drugima. Analiza je sprovedena na obimnom materijalu tri rečnika (Srpske akademije, Jugoslavenske akademije i Matice srpske), tekstova iz javnih medija, asocijativnih testova i anketa. Čitaocu se nude bitni istorijski i etnopsihološki okviri koji tekst čine razumljivim i strancima. Iscrpno analizirana jezička građa ukazuje na moralne i nacionalne osobenosti Srba, njihove karakterološke crte (inat i ponos), samoodređenja u prostoru i prema drugim narodima. Odeljak knjige o stereotipu Rusa predstavlja dragocen prilog već bogatoj biblioteci srpsko ruskih veza, ali jedan od retkih, upravo, u oblasti lingvistike. Na građi rečnika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, srpskih narodnih pesama i tekstova sazdan je i odeljak knjige o stereotipima Grka u srpskom jeziku, u kojima se naglašavaju prijateljska naklonost, neke psihološke crte Grka u svesti Srba, kao štedljivost, sklonost lukavstvu i trgovini. Konfesionalni stereotip povezuje Grke sa pravoslavicima uopšte, pri čemu u takvom imenovanju opoziciju čine Latini.

Na materijalu *Rečnika srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, tekstova, narodnih poslovice i ankete predstavljen je koncept DOMA u savremenom srpskom jeziku. Na početku izlaganja, autorke ukazuju na odnos doma i kuće, a potom navode niz profila. Dom se doživljava kao svoj životni prostor u kome se čovek dobro oseća. Takve osobine potvrđuju i opozicije leksemi *dom*. Pokazani su uz komentare fizički, društveni, funkcionalni, aksiološki, emotivni, egzistencijalni aspekti doma. I u srpskom jeziku negativno se vrednuje gubitak doma ili odsustvo odgovornosti za zajednički život u domu. Na ovaj tekst se nadovezuje i analiza ankete sa studentima tri fakulteta u Novom Sadu školske 2011/2012 godine po načelima EUROJOS projekta. Odgovori ispitanih posebno ističu doživljaj doma kao porodičnog mesta koje određuju prijatna atmosfera i poštovanje, ljubav i druga pozitivna osećanja u kojima se svi osećaju dobro. U odeljku *Dom u poslovicama i tekstovima* proanalizirane su poslovice iz zbirke Vuka Karadžića, dok su u izabranim književnim tekstovima posmatrana simbolička značenja, posebno u religijskom diskursu. Poslednji tekst o domu predstavlja sintezu separatno predstavljenih analiza. Tu se ukazuje

na razlike u poimanju *kuće* kao zgrade i *doma* kao prostora vezanog za život u porodici. Po načelima kognitivne definicije ukazuje se na razne osobine doma, a potom i opisuju profili (opšti, tradicionalni, savremeni / svakodnevn, patriotski, religiozni, poetski). Četvrti blok tekstova čine odeljci posvećeni konceptu porodice u srpskom jeziku na građi – rečnika, anketa, asocijacija, u poslovicama i tekstu, a zaokružuje ih sintetički članak u kome se objedinjuju posebno izloženi podaci. Knjiga na kraju sadrži spisak literature i izvora, opširne rezimee na ruskom i engleskom jeziku, predmetni registar i registar autora, te informaciju o autorima.

Iako knjigu Stane Ristić i Ivane Lazić-Konjik čini niz studija koje su izlagane na konferencijama i objavljivane u akademskim časopisima i zbornicima, ona je zamišljena i čita se kao jedinstvena celina. Knjiga predstavlja dragoceni doprinos slavističkoj kognitivnoj etnolingvistici koja analizama srpskih stereotipa i koncepata prilaže bogatu građu za komparativna istraživanja, teorijskim predlozima koji se na relevantan način oslanjaju na aktuelna saznanja u kognitivnoj etnolingvistici. Lingviste u Srbiji ova knjiga može da uputi u tokove kognitivne etnolingvistike, a manje stručne čitaoce da navede na misli o identitetu i vrednostima.

•